XORIJIY TIL TA’LIMIDA RAVON NUTQNI SHAKLLANTIRISHNING DIFFERENSIAL MODELI

Ch.F. Abdullayeva
GulDPI “Xorijiy tillar” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy til ta’limida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning differensial modeli tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida talabalarning individual xususiyatlari, til darajasi, kommunikativ ehtiyojlari hamda psixologik omillarini hisobga olish asosida speaking competence’ni rivojlantirishning metodik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ yondashuv, psixolingvistik bosqichlilik, interaktiv metodlar va pedagogik scaffoldingning ravon nutqni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot natijalari differensial yondashuv asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarning spontan va uzluksiz nutqiy faoliyatini samarali rivojlantirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ravon nutq kompetensiyasi, differensial yondashuv, speaking competence, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metodlar, scaffolding, psixolingvistika, CEFR.

Bugungi globallashuv va xalqaro integratsiya sharoitida xorijiy tillarni kommunikativ asosda o‘qitish masalasi zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, ingliz tilida ravon va spontan nutq hosil qilish ko‘nikmasini shakllantirish oliy ta’lim tizimida muhim metodik muammolardan biri hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, talabalar grammatik bilimlarga ega bo‘lishiga qaramay, real kommunikativ vaziyatlarda fikrini erkin va uzluksiz ifodalashda qiyinchilikka duch kelmoqda. Bu esa mavjud ta’lim tizimida individual farqlar yetarlicha hisobga olinmayotganligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan differensial yondashuv asosida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Differensial yondashuv ta’lim oluvchilarning til darajasi, motivatsiyasi, psixologik xususiyatlari, o‘rganish sur’ati hamda kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aynan moslashtirilgan metodik tizim talabalarning nutqiy faolligini oshiradi hamda speaking anxiety darajasini kamaytiradi.

Ravon nutq kompetensiyasi kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, til birliklarini tez, uzluksiz va kommunikativ jihatdan maqsadga muvofiq qo‘llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy metodikada ravon nutq faqat grammatik to‘g‘rilik bilan emas, balki spontanlik, uzluksizlik, pragmatik moslik va interaktivlik bilan ham belgilanadi. Shu sababli speaking competence rivoji ko‘p komponentli va murakkab psixolingvistik jarayon sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqot davomida kompetensiyaviy yondashuv modelning metodologik asosi sifatida belgilangan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim jarayonining asosiy maqsadi nazariy bilimlarni shakllantirish emas, balki ularni amaliy kommunikativ faoliyatda qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantirishdan iboratdir.

Kommunikativ yondashuv esa til o‘rganishni real muloqot jarayoni bilan bog‘laydi. D.H. Hymes tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetensiya nazariyasiga ko‘ra, tilni bilish grammatik tizimni yod olish emas, balki uni ijtimoiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish bilan belgilanadi [1]. Shu sababli ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida sun’iy

mashqlardan ko‘ra real kommunikativ vaziyatlarga yaqin topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixolingvistik nuqtai nazardan Willem Leveltning nutq ishlab chiqarish modeli ravon nutq shakllanishining conceptualization, formulation va articulation bosqichlarini izohlash imkonini beradi. Bu esa nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Differensial yondashuv zamonaviy xorijiy til ta’limining muhim metodik tamoyillaridan biri hisoblanadi. C.A. Tomlinsonning differensial ta’lim konsepsiyasiga ko‘ra, samarali o‘qitish talabalarning individual farqlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim [2].

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, an’anaviy ta’lim tizimida barcha talabalar uchun bir xil metod va topshiriqlardan foydalanish kommunikativ faoliyat samaradorligini pasaytiradi. Differensial yondashuv esa talabalarning individual imkoniyatlari, kognitiv uslubi va til darajasini hisobga olish orqali speaking competence rivojini optimallashtiradi.

Mazkur yondashuvda topshiriqlar murakkablik darajasiga ko‘ra differensiallashtiriladi. Past darajadagi talabalar uchun tayanch iboralar, model gaplar va qo‘shimcha vaqt ajratilishi tavsiya etiladi. Yuqori darajadagi talabalar uchun esa spontan nutq, timed speaking va muammoli vaziyatlar asosidagi vazifalar tashkil etiladi.

Shuningdek, differensial yondashuv o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga ham xizmat qiladi. Chunki individual ehtiyojlarga moslashtirilgan topshiriqlar talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi va speaking anxiety darajasini kamaytiradi. Akademik til bilan aytganda “pedagogik motivatsion muhit” deyiladi. Oddiy hayotda esa bu “talabani vahimaga tushirmaslik” degani. Ta’lim tizimi ba’zan juda murakkab terminlar orqali oddiy insoniy mantiqni qayta kashf qiladi.

Tadqiqotning markaziy qismi sifatida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning mantiqiy-funktsional modeli ishlab chiqilgan. Ushbu model maqsad, mazmun, metod, jarayon va natija komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aks ettiruvchi pedagogik konstruksiya sifatida tavsiflanadi.

Model kompetensiyaviy, kommunikativ, differensial, psixolingvistik va sotsiokultural yondashuvlarning integratsiyasi asosida shakllantirilgan. Ayniqsa, L.S. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi modelning muhim nazariy tayanchi hisoblanadi [3]. Unga ko‘ra, til o‘rganish ijtimoiy muloqot va hamkorlik asosida amalga oshadi. Shu sababli juftlik va guruh ishlari, peer learning hamda interaktiv metodlar modelning asosiy komponentlari sifatida belgilanadi.

Ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish controlled speaking, guided speaking va free speaking bosqichlari asosida amalga oshiriladi. Controlled speaking bosqichida talabalarga tayanch strukturalar va model gaplar taqdim etiladi. Guided speaking bosqichida yarim erkin muloqot tashkil qilinadi. Free speaking bosqichida esa talabalar real kommunikativ vaziyatlarda erkin fikr bildirishga jalb etiladi.

Shuningdek, 4/3/2 texnikasi, retelling, information gap mashqlari, rol o‘yinlari va muhokamalar ravon nutqni rivojlantirishning samarali metodlari sifatida tavsiflanadi. I.S.P. Nation tezlik va takror omillarini ravon nutq rivojining asosiy mexanizmlari sifatida baholaydi [4].

Ravon nutq kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni ta’minlash zarur. Tadqiqotda quyidagi komponentlar asosiy pedagogik omillar sifatida tavsiflanadi:

- kommunikativ va xatoga tolerant muhit yaratish;
- interaktiv metodlardan foydalanish;
- multimodal vositalarni qo‘llash;
- moslashuvchan baholash tizimini joriy etish;
- pedagogik scaffoldingni tashkil etish;
- reflektiv monitoringni rivojlantirish.

CEFR tizimida ham ravon nutq spontan va uzluksiz nutq ishlab chiqarish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Shu sababli baholash mezonlari grammatik aniqlikka emas, balki kommunikativ samaradorlikka qaratilishi kerak.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ya’ni scaffolding jarayoni ham alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi tomonidan tayanch iboralar berish, yo‘naltiruvchi savollar taqdim etish hamda model gaplardan foydalanish talabalarning nutqiy mustaqilligini bosqichma-bosqich shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari differensial yondashuv asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarning ravon nutq kompetensiyasini samarali rivojlantirishini ko‘rsatdi. Mazkur yondashuv individual farqlarni hisobga olish, kommunikativ faoliyatni faollashtirish va speaking anxiety darajasini kamaytirish imkonini beradi.

Shuningdek, ishlab chiqilgan mantiqiy-funktsional model ravon nutq kompetensiyasini shakllantirishning nazariy, metodik va amaliy asoslarini yagona pedagogik tizimga birlashtirishi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi. Controlled, guided va free speaking bosqichlari asosida tashkil etilgan metodik tizim talabalarning spontan, uzluksiz va pragmatik jihatdan samarali nutq hosil qilish ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, differensial yondashuv zamonaviy xorijiy til ta’limida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning samarali pedagogik strategiyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki barcha talabalarni bir xil “ideal talaba” deb tasavvur qilish metodik jihatdan ham, hayotiy jihatdan ham juda romantik xato hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hymes, D. H. (1972). *On Communicative Competence*. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin Books.

2. Tomlinson, C. A. (2014). *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners* (2nd ed.). ASCD.

3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

4. Nation, I. S. P. (1989). *Improving Speaking Fluency*. System, 17(3), 377–384..